

УДК 821.161.2

*Ольга ЯБЛОНСЬКА,
кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури
Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк*

ЛЮДМИЛА СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА. ШЛЯХЕТНА УКРАЇНКА НЕШЛЯХЕТНОЇ ДОБИ

На основі спогадів В. О'Коннор-Вілінської, автобіографій Л. Старицької-Черняхівської, Олени Пчілки, епістолярію, літературно-критичних і публіцистичних матеріалів окреслено роль родини та близького оточення у формуванні літературно-мистецьких інтересів Л. Старицької, реконструйовано силуетку її громадянського служіння.

Простежується взаємозв'язок родинного обов'язку, самопосягати, громадянського чину і творчості Л. Старицької-Черняхівської.

Ключові слова: життєпис, мемуари, родини Косачів, Лисенків, Старицьких, жіночий альманах «Перший вінок» (1887), поетична шевченкіана, літературна критика.

«Любов виникає з любові, коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю», – ця вічна сентенція, афористично висловлена філософом Г. Сковородою, пригадується, коли вкотре намагаєшся пізнати атмосферу, що панувала в родинному колі Косачів, Старицьких, Лисенків. У любові до рідного краю й національної культури, в пошані до українських традицій і свого роду зростали діти, і ту любов вони примножували своїми звершеннями – творчістю, громадянськими справами.

Шляхетне коріння батькового роду Старицьких і маминого Лисенків зобов'язувало і маленьку Людю (так ласкаво називали вдома доньку Людмилу) бути гідною свого роду й народу, свідомою українкою в чужому російському світі. Імперське засилля відчула дівчинка, як тільки покинула рідне огнище. У вісім років у Києві в пансіоні мадам Криницької глузували з української мови Людї та її сестри Марії: «Сестра моя старша цілі дні плакала, а я, як зле вовчєня, мовчала цілий день і тільки блискала очима, а вночі, коли все завмирало в пансіоні, а я плакала, накривши голову ковдрою, і люто з радістю марила про те, що коли я виросту, то всім цим проклятим кацапам видеру очі з лоба, випущу їм тельбухи і т. д.» [1, с. 33]. Переживання Людї суголосні реакції на світ ліричної героїні поезії Лесі Українки «Як дитиною, бувало...» (1899)...

А навчаючись у гімназії В. Ващенко-Захарченко, Людмила аргументовано доводила українофобу проф. Малініну, що «Слово о полку Ігоревім» – українська пам'ятка [4, с. 35].

У мемуарному портреті Л. Старицької-Черняхівської – усвідомлення відповідальності та обов'язку, загострене почуття справедливості. Так, у віці 16-ти років Людя виявилася однією з родини, що зуміла практично й ощадливо

організувати побут у часі матеріальної скрути. Із досвіду літ родичка й подруга В. О'Коннор-Вілінська зауважує: «Їй тоді не спадало на думку, що шляхом самоофіри, яку обрала вона своїм сумлінням в ранньому юнацтві, піде здебільшого все її життя серед родинних турбот, порядкування, доглядання й її письменницька творчість пробиватиме собі дорогу серед усяких перепон. Довелося їй по черзі стежити за освітою Оксани і найменшого брата Юрка, учити потім Фотія Красицького, готуючи його до Академії Мистецтв; опікуватися Світозаром Драгомановим і Наталею Лисенко, що стала відомою артисткою. Багато допомоги і підтримки бачило від неї українське громадянство. Скільки влучної ініціативи кинула вона в громадське життя! З найніжніших молодих літ приступила вона до тієї роботи. І також ретельно працювала над самою собою» [4, с. 62–63].

Дві сродні праці Л. Старицької-Черняхівської – громадянський обов'язок і творчість – органічно перепліталися і взаємодоповнювалися в її житті, бо мали спільний міцний ґрунт, українське коріння. «Мова панувала у нас українська. Вчив мене з дитячих років батько і вчив по-українськи. (Фр[анцузької] та нім[ецької] мови, звичайно, вчительки.) Атмосфера в нашій “дворянській” родині була цілком демократична, глибоко національна і глибоко культурна» [1, с. 33], – читаємо в автобіографії письменниці. Неймовірна атмосфера ідей і задумів національного відродження театру, освіти, видань, свідомої громадянської позиції та творчої співпраці різних поколінь панувала в домі Старицьких.

Музика, що лунала у виконанні рідного дядька Миколи Лисенка, який часто гостював у Старицьких, пієтет до сценічного мистецтва, театр корифеїв, свідком поступу якого була майбутня авторка драматичних творів та дослідження «Двадцять п'ять років українського театру», – все це розвивало творчі здібності. Л. Старицька-Черняхівська влучно підмітила: «в наших Сполучених Штатах (родини Косачів, Лисенків і Старицьких) панувала атмосфера творчості і дружньої приязни, і всі „огніщане”, які „тягли” до нашого вогню, були перейняті тим самим духом» [13, с. 18].

В «Автобіографії», документі саморефлексії і фактів, Л. Старицька-Черняхівська згадувала, що почала складати вірші років у сім, німецькою мовою. Її містерія «Новий рік» була поставлена на Новий 1886 р., про що молода авторка радісно звіщала своїх батьків у листі від 2 лютого 1886 р. У спогадах В. О'Коннор-Вілінської колоритно відтворено, як ставили написану гарним віршем «Містерію» без декорацій і з музикою М. Лисенка. Вподобали виставу тоді і М. Старицький, і М. Лисенко, і М. Кропивницький, і М. Садовський.

Не можна не згадати важливу сторінку у становленні письменниці Л. Старицької-Черняхівської – участь у «Плеяді», літературному гуртку свідомої української молоді. Тут об'єдналися креативні зусилля дітей та оточення Косачів,

Старицьких, Лисенків у прагненні творити самодостатнє українське письменство. Тут зародиться симпатія Люди й Григорія Черняхівського, що переросте в кохання та шлюб, витримавши попервах неприйняття друзів, а згодом – страшні випробування радянської влади.

Плідним був творчий тандем доньки й батька, відомого письменника й театрального діяча. В автобіографії Л. Старицька-Черняхівська згадувала: «Писали ми разом із батьком багато історичних українських романів: “Богдан Хмельницький”, “Буря”, “Гайдамаки”, “Розб[ійник] Кармалюк”» [1, с. 34]. З обов’язку роду вона – одна із тих, чийми стараннями побачив світ альманах «Нова рада» (1908), присвячений пам’яті М. Старицького; наступного року, друкуючи в «Літературно-науковому віснику» драму «Аппій Клявдій», з повагою зазначає: «Другу, брату, батькови моєму М. П. Старицькому присвячую сю першу драматичну працю» [10].

Однією з авторок «Першого вінка» (1887), першого українського жіночого альманаху, стала Люда на запрошення Олени Пчілки, яка долучила до видання двох близьких авторок – Лесю Українку та Людмилу Старицьку.

Юна Людмила, як та незаметна у гаю фіялочка, образ якої виведений у поезії Олени Пчілки «Перший вінок», програмному тексті жіночого альманаху, долучилася до спільної праці на користь рідному краю. І хоча, як писала Олена Пчілка про ідею цього жіночого збірника, «це мало бути дуже оригінальне видання: альманах із творів самих тільки авторок-жінок і на теми виключно з жіночого життя» [8, с. 33], чимало текстів мають громадянське звучання, а серед них і поезія Л. Старицької «Панахида».

«Панахида» – це поменник за батьком Тарасом. В українській літературній традиції вже лунав жіночий голос вшанування Т. Шевченка устами О. Псьол («Три сльози дівочії»), Ганни Барвінок («Голосіння українок»), згодом авторками поетичної шевченкіани стали Леся Українка, Олена Пчілка, Г. Комарова, Христя Алчевська, Людмила Волошка та ін.

Шлях ліричного сюжету «Панахиди» – від емоційної сфери до рефлексій. У першій частині поезії Л. Старицької поєдналися молитва, смуток і сльози за батьком Тарасом. І видається, що вся Україна, весь народ тужать за своїм сином:

*Якось тихо та святково леться
Свята пісня й навкруги лунає,
І здається нам, що вічну пам’ять
Своєму сину Вкраїна співає.*

*В тому голосі такій чутно сльози
Нерозважені, гарячі та пекучі,
Мов ридає справді стара мати
За єдиним сином на цвинтарь ідучи [6, с. 360–361].*

Переживання втрати стануть ґрунтом для усвідомлення потреби діяти. У звертанні до матері України звучить запевнення у продовженні спільної праці за рідний народ – і оновиться козацька слава, запанує братерська любов.

Чи зауважила критика в поезії Л. Старицької щирі почуття патріотизму й уболівання за громаду? Молоду авторку згадують переважно в сухому переліку автури...

Лише Г. Цеглинський, який чи не першим відгукнувся на появу жіночого альманаху, підмітив національні засади її поезії, називає Л. Старицьку серед тих, хто «з власною думкою на власному ґрунті: Олена Пчілка, Михайлина Рошкевич, Ольга Левицька, Леся Українка, Олеся Бажанська, Дніпрова Чайка, Людмила Старицька, Сидора Навроцька, котрих белетристичні і поетичні праці становлять окрасу дотичної частини Альманаха» [2, с. 288]. Критик підкреслює, що «на патріотичних мотивах засновані поезії Олени Пчілки (Перший вінок, Дебора), чисто національних – Людмили Старицької (Панахида) і Дніпрової Чайки (Пізно, Сестрицям Українкам, Посуха)» [2, с. 308].

Не побачив принад поезії Л. Старицької і М. Павлик: «Окрім Олени Пчілки, у котрої нема поетичного таланту, та Людмили Старицької – майже всі інші українські вірші написані прехорошою народною мовою тай дуже плавно» [5].

У листі до батька від 30 вересня 1887 р. юна авторка зі захопленням написала про схвальну рецепцію її поезії, опублікованої в першому українському жіночому альманасі [3, с. 761]. Очевидно, йдеться про рецензію Г. Цеглинського [2].

...Участь у «Першому вінку» стала камертоном громадянської самопошви Л. Старицької-Черняхівської.

Приклад служіння українству демонстрував батько, громадівець, який, попри заборони й обмеження Валуєвського циркуляру та Емського указу, заради української театральної справи продав свій маєток у Карпівці та сухарний завод. І коли 1895 р. було створено Київське літературно-артистичне товариство «головним чином із росіян, чи в кожному разі російської орієнтації», М. Старицький як один із запрошених до цього товариства, дбаючи про розвиток української літератури та мистецтва, «почав проводити в члени один по одному своїх українських людей» [4, с. 69–70].

Л. Старицька-Черняхівська завжди була активною громадською діячкою: і будучи членкинею «Загальної української організації», і в українській бакинській

громаді, і в Товаристві українських поступовців, і в київському «Українському клубі» (В. О'Коннор-Вілінська згадувала «цікаві оповідання Людмили Старицької, що як казку, розказувала їм (дітям. – О. Я.) географію буцімто яко подорож по світу» [4, с. 79]), і в клубі «Родина»... У період Першої світової війни вона працює в товаристві допомоги біженцям «Юг Росии», дбає про військовополонених галичан у Сибіру, куди вона прибула восени 1916 р., щоб організувати комітети українських засланих, переселенців та військовополонених. ...«Сибір неісходиму» як простір відчуження долатиме Л. Старицької-Черняхівська восени 1938 р. в надії знайти дочку Вероніку, репресовану радянською владою...

Громадянська позиція Л. Старицької-Черняхівської сконцентрована у промові під час поховання Героїв Крут у Києві 18 березня 1918 р. На судовому процесі над СВУ в березні – квітні 1930 р. виступ Л. Старицької-Черняхівської став гострим звинуваченням імперії зла.

Все життя Л. Старицька-Черняхівська демонструвала свідомий вибір України: і коли очолила київський літературно-мистецький «Український клуб», і виконуючи обов'язки лекторки в Київському товаристві «Просвіта» імені Тараса Шевченка, і у співпраці з українськими часописами «Рада», «Літературно-науковий вісник», «Нова Рада», і в Товаристві «Український національний театр», і в період роботи в Центральній Раді, і керуючи кіносекцією Міністерства освіти та мистецтва Гетьманату, і складного 1919 р., коли в Кам'янці-Подільському стала співзасновницею Національної ради українських жінок...

Після процесу над СВУ поділила долю свого чоловіка відомого лікаря-гістолога Г. Черняхівського, якого фактично заслали до м. Сталіно (тепер – Донецьк). Відстоювала свої авторські права, виборюючи гонорар за українські переклади лібрето до опер «Орфей», «Фауст», «Ріголетто», «Чіо-Чіо-сан», «Аїда», «Золотий півнік», «Черевички». Боролася за найменшу звістку про свій найкращий твір – доньку Вероніку, талановиту поетку й перекладачку, знищену безбожною владою.

Трагічно завершився земний шлях Великої Українки, свідомої обов'язку роду і нації. Яр Славутич у сильветах «Розстріляна Муза» пише: «Коли почалася німецько-советська війна, вона сподівалася кінця поневірянням. І він незабаром прийшов: у липні 1941 р. енкаведисти заарештували авторку разом із сестрою і їх обох під Києвом розстріляли. Так загинула дочка М. Старицького, сторічний ювілей якого в 1940 р. гучно відзначили комуністи, щоб цим продемонструвати свободу в „радянській Україні”» [9, с. 41]. Аналогічні свідчення й Н. Полонської-Василенко: «Під час евакуації Києва, 1941 року. Людмилу Михайлівну та її сестру Оксану Стешенкову заарештовано, і в Дарниці біля Києва розстріляно» [7, с. 117].

Хоча більшість дослідників біографії Л. Старицької-Черняхівської пишуть про те, що вона померла в дорозі до місця заслання...

...«Панахида» Л. Старицької не увійшла до видання творів письменниці 2000 р., але тут розміщено поезію «Без свічок, без кадил і без співів сумних...» [12, с. 619], написану в нечуваний, німий ювілей 1914 р. [11]. «<...> а в творах завжди являються і світогляд, і найщиріша автобіографія письменника» [1, с. 32], – наголошувала Л. Старицька-Черняхівська, одна з авторок альманаху, створеного в «імені нашої національної єдності» [6, с. 3].

І, мабуть, є закономірність у тому, що ці роздуми про Людмилу Старицьку-Черняхівську, її офірність громаді створені в Луцьку: першу виставу, поставлену силами аматорського гуртка, що згодом еволюціонує у Волинський український театр, було за її драмою «Гетьман Дорошенко» 1928 р.

Джерела та література

1. Автобіографія Людмили Старицької-Черняхівської (з архіву М. Плевака). *Слово і час*. 1997. № 2. С. 32–35.
2. Г. Ц. [Цеглинський Г.]. Перший вінок. Жіночий Альманах [рец.] *Зоря*. 1887. Ч. 17. С. 287–288; Ч. 18. С. 307–308.
3. Гураль О. Листи Людмили Старицької до батьків (1880-ті – початок 1890-х років). *Український археографічний щорічник*. Вип. 21/22. Т. 24/25. Київ, 2018. С. 746–769. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hural_Olha/Lysty_Liudmyly_Starytskoi_do_batkiv_1880-ti_pochatok_1890-kh_rokiv.pdf?fbclid=IwAR2H68BFYmWwhHEM-2jsBjz3y4OmQ4oucN2ijGG7-X8ZDa4fBT8to0ZS44g
4. О'Коннор-Вілінська В. Лисенки й Старицькі. Львів : 3 друкарні Видавничої спілки «Діло», 1936. 82 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8709>
5. Павлик М. Перші ступні руско-українського жіноцтва. *Народ*. 1890. № 4. С. 42–50. URL: <https://zbruc.eu/node/47728>
6. Перший вінок: жіночий альманах / виданий коштом і заходом Наталії Кобринської і Олени Пчілки. Львів : 3 друкарні Товариства ім. Шевченка, 1887. 430 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=10277>
7. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. Вінніпег–Мюнхен : Накладом Союзу Українок Канади. З Фондації ім. Наталії Кобринської, 1969. 160 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/2298-polonska-vasilenko-n-vidatni-zhinki-ukrayini/>
8. Пчілка О. Оповідання: з автобіографією. Харків : Рух, 1930. 288 с.
9. Славутич Яр. Розстріляна Муза : силвети. Детройт : Прометей, 1955. 93 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/1563-slavutich-ya-rozstrilyana-muza-silveti/>
10. Старицька Л. Аппій Клявдій. *ЛНВ*. 1909. Т. XLVIII. Кн. XI. С. 209–274. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=7861>
11. Старицька-Черняхівська Л. Без свічок, без кадил і без співів сумних. *ЛНВ*. 1914. Т. LXV. Кн. II. С. 211. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=7983>
12. Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / вступ. Ст., упоряд. та приміт. Ю. М. Хорунжого. Київ : Наук. думка, 2000. 848 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Starytska-Cherniakhivska/Vybrani_tvory_zbirka/
13. Старицька-Черняхівська Л. Хвилини життя Лесі Українки. *ЛНВ*. 1913. Т. LXIV. Кн. X. С. 12–31. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1913_Tom_64_Knyha_10.pdf?